

Anul 1989 în Polonia.

Virtutea politică a moderației și
vocația conservatoare a Solidarității

■ FLORIN-CIPRIAN MITREA

[University of South-East Europe Lumina]

Abstract

Assuming that 1989 was a moment of an affirmation of the political cultures belonging to the Central and Eastern Europe's countries, this article attempts to highlight the specific elements of the overthrow of communism in Poland. In this regard, we analyze the Solidarnosc phenomenon from the perspective of the Polish political culture essential dichotomy: insurrectionism vs. organic work. The main conclusion of this paper, entitled „The year 1989 in Poland. The Political Virtue of Moderation and the Conservative Vocation of Polish Solidarity”, is that the roundtable in the 1989 Poland represented the victory of Polish civil society in achieving a synthesis of the most important trends of the Polish political tradition, by assuming the conservative value of moderation as the principal political attitude.

Keywords

revolution; communism; civil society; conservatism; moderation; synthesis; political culture

Semnificații poloneze ale anului 1989

Ca an al prăbușirii regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Est, 1989 a căpătat acea aură universal recunoscută ca moment de grație al revoluțiilor, din aceeași familie cu anii 1848 sau 1968. În același timp, însă, 1989 reprezintă un moment al afirmării culturilor politice, la care fiecare națiune angajată în răsturnarea unui regim totalitar și-a adus o contribuție specifică. De aceea, pornind de la constatarea că „fiecare țară din Europa Centrală și de Est are propria ei istorie și cultură politică”, Ralph Dahrendorf afirma că „una din încântările anului 1989 este redescoperirea acestor deosebiri”.¹ În cazul Poloniei, această specificitate pare a fi fost legată, în cea mai mare măsură, de conturarea semantică a noțiunii de societate civilă. Dacă în anii șaptezeci conceptul de societate civilă era încă marcat atât de o anumită ambiguitate cât și de o pecete ideologică dată de interpretările marxiste, în deceniul nouă al secolului XX, acest concept capătă un nou sens o dată cu dezvoltarea criticii totalitarismului în Polonia.

Astfel, așa cum explică Dominique Colas, această resemantizare a noțiunii de societate civilă trebuie înțeleasă în

¹ Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, traducere de Marina Sandu (București: Humanitas, 1993), 16.

primul rând ca o expresie a „conflictului dintre Partidul – Stat comunist polonez și apariția Solidarității”.² Totodată, anul 1989 în Polonia reprezintă validarea moderației ca virtute politică într-o tradiție istorică dominată de o lungă dispută între tentația revoluționară și cea a rezistenței în interiorul status quo-ului politic ostil. Din acest punct de vedere, căderea comunismului în Polonia se remarcă prin totala lipsă de violență, ca și în cazul celorlalte revoluții din Europa Centrală și de Est, cu excepția tragică a României (unde răsturnarea regimului a fost plătită cu sânge). În Polonia, masa rotundă care a învins comunismul în 1989 a fost, însă, o încununare a unui deceniu de afirmare tenace, autentică și glorioasă a societății civile. De aceea, T. G. Ash avea dreptate să afirme că, în 1989, Solidaritatea poloneză a realizat o „istorică contradicție în termeni” și anume o „revoluție pașnică”, întrucât „nu s-au dărâmat nici un fel de Bastilii, nu s-au înălțat ghilotine”.³ De fapt, subliniază pe bună dreptate Ash, această „tradiție de nonviolență” și de „analiză rațională a situației” poate fi regăsită ca notă dominantă a istoriei mișcărilor de opoziție democratice din Europa Centrală și de Est pe parcursul deceniului nouă al secolului XX. Această atitudine a avut la bază atât o abordare pragmatică (bazată pe conștientizarea faptului că toate armele erau deținute de regim) cât și o intuiție de ordin etic (bazată pe dorința unui nou început)⁴ care să iasă din logica violenței. Pornind de la aceste premise, semnificațiile poloneze ale anului 1989 pot fi evidențiate într-o lumină și mai clară printr-o contextualizare diacronică a ceea ce ar putea fi descris ca tendințe conservatoare ale culturii politice poloneze.

Dezbaterea strategică în cultura politică poloneză

Unul dintre cele mai importante elemente constitutive ale culturii politice poloneze este reprezentat de dezbaterea privind raportul dintre *acțiune* și *reflecție*, dintre *practică* și *teorie*. În contextul dramatic al istoriei moderne a Poloniei, inaugurat de împărțirea țării între Prusia, Rusia și Austria în anii 1773, 1793 și 1795, lupta pentru apărarea identității naționale a fost înțeleasă ca un efort total, incluzând atât creativitatea spirituală cât și urgența faptei. Acesta este motivul pentru care profilul clasic al intelectualului polonez îmbină geniul creator cu militantismul în plan social și politic. Prin urmare, dacă în ceea ce privește modelul dominant al intelectualului se poate vorbi despre o continuitate evidentă în forma mentis a spațiului public polonez, nu același lucru se poate afirma despre soluțiile de purtare a luptei naționale pe care elita de pe malurile Vistulei le-a formulat și asumat de-a lungul timpului. În această privință, disputa dintre *insurecționiștii romantici* și apologeții *muncii organice* poate fi considerată ca tensiunea fondatoare a culturii politice poloneze moderne. Astfel, o miză centrală a gândirii și acțiunii politice poloneze a fost, de la sfârșitul secolului XVIII, parcurgând secolele XIX și XX, identificarea unui echilibru între lupta deschisă, violentă, de tip romantic și lupta prin creativitate economică, politică și culturală, ambele căi având ca scop salvarea și promovarea valorilor naționale.

Unul dintre cele mai importante eforturi de a realiza un echilibru între cele două ipostaze antagonice ale gândirii strategice poloneze, este reprezentat de reacția tinerilor intelectuali de la 1870, cunoscută și ca generația *niepokorni* (*nesupușă*), față de repetatele eșecuri insurecționiste și, mai ales, față de deprimarea creată

² Dominique Colas, *Genealogia fanatismului și a societății civile*, traducere de Cristina Arion, Mircea Secure și Alina Vasile (București: Nemira, 1992), 41.

³ Timothy Garton Ash, „Anul adevărului”, în Vladimir Tismăneanu (coordonator), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu (Iași: Polirom, 1999), 127.

⁴ Ash, „Anul”, 127.

de acestea. Formată în special în mediul universitar varșovian, generația *niepokorni* era alcătuită din intelectuali care erau prea mici ca vârstă sau încă nu se născuseră în momentul insurecției dezastruoase din 1863. De aceea, ei au reușit, cei dintâi dintre polonezi, să se elibereze de panica creată de înfrângere și să redescopere, într-un mod realist, „viața sufletului, viața minții și acțiunea socială”.⁵ Dacă pentru pozitiviști insurecția din 1863 reprezenta o amintire a tinereții lor, pentru cei de la 1870 ea era cunoscută doar din cărți și relatări, nefiind o traumă personală. În consecință, generația *niepokorni* s-a delimitat de pasivitatea liberalismului polonez, încercând să realizeze o sinteză între elementele pe care le considerau a fi bune în cele două mari curente ale culturii politice poloneze: *romantismul* și *pozitivismul*.⁶ Scriitorul Stefan Zeromski descria, în 1884, dilemele generației sale, afirmând despre sine că se găsește la răscrucea dintre două lumi, dintre *idealism* și *realism*, dintre *poezie* și *știință*. Prin urmare, în noiembrie 1866, Zeromski își descria generația ca fiind una alcătuită din niște *mici hamleți* pentru care întrebarea centrală era ce să aleagă între idealismul de tip Mickiewicz și realismul muncii organice. În acest sens, Zygmunt Wasilewski se considera membru al unei generații sintetice care avea „romantismul în inimi și pozitivismul în capete”. Delimitându-se de optimismul pozitiviștilor care se mulțumeau să muncească și să accepte, precum și de mesianismul lui Mickiewicz, intelectualii *niepokorni* s-au dovedit a fi, în cele din urmă, niște *romantici în haine pozitivistice*, creatori ai unui nou cadru conceptual având în centru ideea „protestului împotriva a tot ceea ce este stricat”. Redescoperind acțiunea socială, această generație de la sfârșitul secolului XIX a reușit să îmbine principiile muncii organice cu cele ale idealismului romantic, văzând în ideea de justiție socială și de independență națională nu un scop în sine ci o sursă de motivație pentru acțiune.⁷

Adam Michnik și creativitatea conceptuală a Solidarității

Referirea la acest curent, a cărui identitate constă în încercarea de a găsi o punte de mijloc între *romantism* și *organicism*, ne ajută să înțelegem fenomenul *Solidarnosc* într-una din dimensiunile sale esențiale și anume ca element de continuitate în raport cu tradiția poloneză a căutării moderației în politică. Elementele constitutive ale acestui curent al culturii politice poloneze sunt: valorizarea sintezei, a efortului de a crea în cadrul status – quo-ului politic, perspectiva gradualistă asupra schimbării sociale și moderația. De aceea, acest filon de gândire și acțiune politică poloneză poate fi cel mai bine înțeles din perspectiva modelului teoretic al *conservatorismului politic*. Putem, astfel, vorbi despre o evoluție a modelului politic polonez spre o soluție de tip conservator, al cărei punct culminant și moment paradigmatic este reprezentat de intervalul 1980 – 1989, pe care unii istorici l-au denumit *deceniul Solidarității*.

Dacă perspectiva revoluționară și romantică asupra politicului pune accentul pe descătușarea maselor și pe angrenarea lor cât mai largă în exercițiul puterii, pentru conservatori arta cărmuirii constă, mai degrabă, în strunirea energiilor colective. Edmund Burke sublinia că „societatea necesită nu numai o stăpânire a pasiunilor oamenilor ca indivizi, ci și ca înclinațiile de masă sau de grup să fie adesea contracarate”.⁸ Potrivit lui Michael Oakeshott, înclinația de a fi conservator în

5 Brian Porter, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth – Century Poland*, (New York: Oxford University Press, 2000), 84.

6 Porter, *When Nationalism*, 84 – 85.

7 Porter, *When Nationalism*, 102 – 103.

8 Edmund Burke, „Reflecții asupra revoluției din Franța”, în Adrian – Paul Iliescu și Mihail – Radu Solcan (editori), *Limitele puterii* (București: All, 1994), 68.

politică se întemeiază pe o definiție a guvernării ca *activitate specifică și limitată* și pe refuzul tentației *saltului triumfal* în problemele social – politice.⁹ De aceea, un conservator, „înțelege activitatea guvernării nu ca activitate de a aprinde patimile și de a le da noi obiecte din care să se hrănească, ci ca una de injectare a unui element de moderație în activitățile deja prea pătimașe ale oamenilor; de restrângere, de reducere, de pacificare și de reconciliere; nu de a zgândări focul dorințelor, ci de a-l stinge.”¹⁰

În acest registru, al perspectivei conservatoare asupra politicului, se încadrează și discursul antitotalitar al *Solidarității* poloneze în ipotaza sa de „mișcare socială totală”¹¹. Această ipostază derivă în primul rând din faptul că *Sindicatul Independent și de Auto – administrare Solidaritate* a apărut, în august 1980, ca „rezultat extraordinar al apropierii istorice a trei acțiuni distincte”, fiind o „expresie, în același timp, a unei acțiuni muncitorești, sindicaliste, a unei afirmări naționale și a unei lupte politice pentru obținerea de drepturi și libertăți democratice”.¹² Totodată, caracterul total al mișcării rezidă, poate chiar mai pregnant, în descoperirea de către muncitori, intelectuali și Biserică a unui discurs comun al rezistenței. De aceea, *Solidarnosc* a devenit, așa cum apreciază istoricul Norman Davies, expresia hotărârii a 36 de milioane de oameni de a trece de la stadiul de „obiect pasiv al politicii” la cel de „subiect activ”.¹³

Convergența discursivă a celor trei bastioane ale societății civile poloneze din perioada comunistă nu poate fi înțeleasă decât prin identificarea elementelor comune în jurul cărora s-a coagulat acel „catehism civic” pe care Adam Michnik îl înțelegea ca pe o definiție a „îndatoririlor de bază ale cetățeanului în Polonia sub legea marțială”.¹⁴ Aceste elemente comune pot fi regăsite în răspunsul pe care fiecare dintre cei trei actori ai „miracolului polonez” l-au formulat provocării ridicate de tensiunea tradițională a gândirii politice poloneze, dintre **radicalism** și **moderație**, dintre **exaltarea romantică** și **realismul politic**.

Conceptul de „nou evoluționism”, formulat de Adam Michnik într-un eseu scris în 1978, reprezintă unul dintre conceptele cheie în procesul de regândire a relațiilor dintre principalele segmente ale societății poloneze, precum și a raportării acesteia din urmă la statul comunist. Prin acest concept, Michnik reușește să provoace ceea ce în termenii teoriei lui Thomas Kuhn¹⁵ ar putea fi numit o „schimbare de paradigmă”. Descriind ca *evoluționism* cele două curente de gândire politică izvorâte din momentul denumit „Octombrie polonez” (când comuniștii polonezi au reușit să-l impună ca secretar general al Partidului comunist polonez în ciuda opoziției Moscovei. Acest moment istoric (de care s-au legat speranțele unei părți semnificative a intelighenței poloneze că regimul ar putea evolua în afara tiparului stalinist și ar putea să urmeze o direcție înrudită cu principiile și practicile PPS – ului interbelic) este văzut de Michnik ca matrice originară a celor două curente *evoluționiste* din politica poloneză postbelică. Primul curent la care se referă Michnik este *revizionismul* pe care îl definește ca fiind caracterizat de ideea posibilității „de umanizare și

9 Michael Oakeshott, *Raționalismul în politică*, traducere de Adrian – Paul Iliescu (București: All, 1995), 97.

10 Oakeshott, *Raționalismul*, 102.

11 Michel Wieviorka, *Spațiul rasismului*, traducere de Alana Șabac (București: Humanitas, 1994), 132.

12 Wieviorka, *Spațiul*, 132.

13 Norman Davies, *The Past in Poland's Present* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2001), 14.

14 Adam Michnik, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, traducere de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș (Iași: Polirom, 1997), 68.

15 Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, traducere de Radu J. Bogdan (București: Editura Științifică și enciclopedică, 1976).

democratizare” a sistemului care exercită puterea, precum și de speranța că acest sistem are „capacitatea de asimilare prin doctrina marxistă oficială a unor noțiuni din științele umane și sociale actuale”¹⁶. Pornind de la aceste premise, revizioniștii cultivau speranța că participând din interior la evoluția partidului și a doctrinei sale, vor putea să determine, în timp, instaurarea unui „*absolutism luminat socialist*” la conducerea formațiunii. Subliniind valoarea operelor și a contribuției revizioniştilor la promovarea unei atitudini active din punct de vedere social (opusă „pasivității și emigrației interioare”) Michnik afirmă, tranșant, că limita acestei strategii politice a devenit evidentă după evenimentele din martie 1968, când s-a produs ruptura dintre inteligența revizionistă și Partid, speranța unei democratizări a sistemului dovedindu-se iluzorie. De cealaltă parte, *neopozitivismul* reprezenta o continuare, prin liderul Stanislaw Stomma, a orientării susținute de Roman Dmowski, promotorul democrației naționale, la începutul secolului XX, și care consta în păstrarea unor relații pașnice cu „puterea rusă” și construirea treptată a unei mișcări politice pregătită să preia, la momentul oportun, conducerea poporului polonez.

În ceea ce privește asemănarea dintre *revizionism* și *neopozitivism*, aceasta este reprezentată chiar de greșeala fundamentală pe care le-o reproșează Michnik și anume faptul că atât unii cât și ceilalți se adresau sistemului și nu societății, întrucât porneau de la premisa că schimbarea nu poate veni decât de sus, prin bunăvoința „prințului comunist”. O astfel de perspectivă de a se raporta la realitatea politică a fost invalidată, susține Michnik, în primul rând de către protestele muncitorilor și ale intelectualilor care, intrând în conflict deschis cu puterea, au arătat că aceasta nu poate fi un termen de referință pentru construirea unei mișcări opoziționiste. Celor două tipare ale gândirii politice poloneze postbelice, Michnik le contrapune conceptul de *nou evoluționism* ale cărui principii de bază sunt: îndreptarea mesajului politic spre societate și nu spre putere, alimentarea unei mișcări sociale (prin strângerea legăturilor cu clasa muncitoare, ca principal bastion de presiune) de jos în sus, mizarea pe „schimbări progresive și parțiale, nu pe o răsturnare violentă a sistemului existent”, asumarea și practicarea unei „lupte continue pentru reforme, în favoarea unei evoluții care va spori libertățile civice și va garanta respectarea drepturilor omului”¹⁷.

Astfel, paradigma în care ideea de *evoluție* (spre democratizare) se referea la structurile partidului, este înlocuită de paradigma în care speranța de *evoluție* era legată de potențialul de coagulare a societății civile, proces îndelungat care „prezupune ca de fiecare dată să fie rupte barierele fricii și să se nască o conștiință politică nouă.”¹⁸ De asemenea, interesant este faptul că, la Michnik, principiul revoluționar al discontinuității, al rupturii, este folosit doar la nivelul construcției teoretice, pentru a marca distincția esențială dintre evoluționism și noul evoluționism, însă în ceea ce privește punerea în practică a noii paradigme de rezistență antitotalitară, Michnik pledează nu pentru un principiu revoluționar ci mai degrabă pentru unul cumulativ, pentru o strategie a pașilor mărunți dar consecvenți care să aibă drept scop creșterea progresivă a „presiunii bazei” asupra aparatului de stat.

Momentul 1968 împarte, așadar, gândirea politică a lui Michnik în două mari categorii: critica formulată de pe baze revizioniste (premise fiind rezumată de expresia „sistemul era al meu”¹⁹) și critica formulată pornind de la premise metafizice care au condus la abordarea realității politice a acelei perioade din perspectiva dihotomiei *bine* (echivalat cu tot ce ține de sfera societății civile, adică a independenței față de puterea politică) versus *rău* (identificat cu partidul – stat). Această evoluție corespunde descrierii pe care o face chiar Michnik traseului ideatic parcurs

16 Michnik, *Scrisori*, 127.

17 Michnik, *Scrisori*, 134.

18 Michnik, *Scrisori*, 136.

19 Adam Michnik, *Restaurația de catifea*, traducere de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil – Popovici (Iași: Polirom, 2001), 208.

de „opozitia la dictatura comunistă”²⁰ ca desfășurându-se între stadiul „*revoltei florii împotriva rădăcinilor*” (ilustrată de o critică a practicilor comuniste, formulată din interiorul sistemului de valori comunist) și „*critica metafizică*” (ale cărei principii fundamentale erau „atacul la adresa aparenței înșelătoare a comunismului” și respingerea pretenției la deținerea „controlului absolut asupra indivizilor”). În timp ce prima fază s-a caracterizat prin „lupta rațiunii împotriva iraționalului”, a doua „s-a fundamentat pe apărarea legii naturale împotriva pretențiilor rațiunii descătușate”²¹. În viziunea lui Michnik, ambele etape ale revoltei, în ciuda diferențelor dintre ele, s-au originat în valori aparținând mai degrabă Revoluției Americane decât celei Franceze, această genealogie spirituală explicându-se prin dimensiunea profund antiutopică a criticii poloneze a totalitarismului. Definind comunismul ca fiind „o tentație și o iluzie”²², Michnik se apropie de concluzia formulată de modelul său intelectual, filozoful Leszek Kolakowski care, la finalul monumentalei analize dedicate marxismului și curentelor sale, subliniază că „marxismul a fost cea mai mare închipuire a secolului nostru. A fost un vis oferind perspectiva unei societăți a unității perfecte, în care toate aspirațiile umane vor fi îndeplinite și toate valorile reconciliate”.²³ Critica *politicii ca vis* sau a *politicii saltului triumfal* este, de altfel, unul dintre argumentele importante ale perspectivei exprimate și de filozoful conservator Michael Oakeshott. Folosirea visurilor personale ca energie politică generează, potrivit lui Oakeshott, „viziunea unei alcătuirii a vieții oamenilor din care a fost înlăturat orice prilej de conflict, viziunea unei activități umane coordonate și aranjate pentru a merge într-o singură direcție.”²⁴ Semnificativ, în acest context, este faptul că și Vaclav Havel identifica perpetuarea unei „lumi a visului prezentată ca realitate”²⁵ ca expresie a patologiei sistemului totalitar.

O altă etapă importantă a gândirii politice a lui Adam Michnik este cea care urmează înfrângerii „augustului polonez” și instaurării legii marțiale de către generalul Jaruzelski, la 13 decembrie 1981. Această perioadă are două trăsături principale: pe de o parte, pe parcursul ei Michnik a cunoscut în profunzime experiența temniței, iar pe de altă parte este perioada pe care autorul „*Scrisorilor din închisoare*” o definește ca *post-totalitară*. Pentru Michnik, cele 18 luni de închisoare au reprezentat „o adevărată școală”, întrucât datorită lor a reușit să înțeleagă faptul că „sistemul de referință fundamental în comunism nu este lupta de clasă, nici războiul dintre diferite păături sociale, ci relația dintre deținuți și temniceri”.²⁶

Respingerea virulentă a tentativelor puterii de a înmuia absolutismul moral al opoziționiștilor, este consecința firească a presupuzițiilor metafizice pe care Michnik a mărturisit că și-a construit critica antitotalitară, după depășirea iluziei revizioniste. Aceste presupuziții care identifică totalitarismul marxist – leninist nu numai cu pericolul exterminării fizice ci în primul rând cu o agresiune radicală împotriva identității morale a persoanei umane, pot fi regăsite și la alți intelectuali polonezi, precum Czeslaw Milosz și Alexander Wat (în acest sens Wat subliniază că natura fundamental malefică a comunismului este ilustrată cel mai elocvent de faptul că această ideologie a fost capabilă să transforme unii „oameni splendizi”, care ca deținuți în închisoarea moscovită Lubyanka au răspuns regimului de tortură prin reacții de verticalitate morală, în „zdrențe” morale după eliberare. Din acest punct de vedere, Wat consideră că „privilegiile oficiale” sunt „de o sută de ori mai periculoase decât închisoarea”²⁷, concepție foarte asemănătoare reacției tranșante

20 Michnik, *Restaurația*, 53 – 54.

21 Michnik, *Restaurația*, 54.

22 Michnik, *Restaurația*, 53.

23 Leszek Kolakowski, „The Breakdown” in *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution*, (Oxford: Clarendon Press, 1978), 523.

24 Oakeshott, *Raționalismul*, 97.

25 Vaclav Havel, *Viața în adevăr*, traducere de Jean Grosu (București: Univers, 1997), 60.

26 Michnik, *Restaurația*, 288.

27 Alexander Wat, *My century* (New York: New York Review Books, 1988), 161.

avute de Michnik față de propunerile pe care i le făcea puterea de a trăi în lux pe Coasta de Azur cu condiția de a părăsi Polonia și, implicit, lupta de rezistență.

De altfel, ideea păstrării integrității morale a persoanei și a comunității ca cel mai eficace mod de luptă împotriva sistemului totalitar a cunoscut în Polonia anilor 80 o largă popularitate în primul rând printre intelectuali dar și printre reprezentanții altor categorii sociale. O ilustrare elocventă a acestui fenomen a oferit-o mișcarea declanșată de Frăția Cumpătării împotriva patimii alcoolismului în societatea poloneză. Pornită de la un grup de intelectuali catolici din mai multe parohii ale Varșoviei, mișcarea împotriva alcoolismului a luat proporții nebănuite ajungând până la manifestații de stradă nonviolente, boicotarea pașnică a transportului și comercializării de băuturi alcoolice (după modelul strategiei lui Gandhi de boicotare a taxelor britanice pe sarea indienilor). Cu timpul, această mișcare a fost identificată tot mai clar cu o atitudine de opoziție față de degradarea morală pe care regimul comunist o provoca cetățenilor săi. Această campanie de succes a demonstrat polonezilor că activismul social poate oferi repere în politică și că o mișcare morală poate zdruncina stâlpii sistemului comunist până la a-i înlătura, cu condiția să fie de cursă lungă.²⁸

Totodată, trecerea de la „Solidaritatea” la solidaritate pur și simplu (din pricina asumării nevoite a clandestinității), de la *revoluția autolimitată* la *rezistență*, presupune, în viziunea lui Michnik, lupta constantă împotriva dezbinării și atomizării indivizilor (pe care Hannah Arendt le identifica drept instrumente ale oricărui regim totalitar²⁹) și o permanentă situare în adevăr prin stabilirea unor limite ale negocierii care să delimiteze clar spațiul destinat compromisului de cel rezervat valorilor nenegociabile. Prin evidențierea faptului că în spatele *Solidarnosc*, ca denumire a unei mișcări sociale, se află o realitate mai profundă, o valoare morală, care trebuie în permanență activată, Michnik se apropie de etica formulată de Joseph Tischner. Astfel, pentru Tischner, etica Solidarității are la bază *conștiința* ca voce a lui Dumnezeu și ca realitate autonomă, asemeni rațiunii și voinței. De aceea, subliniază Tischner, „solidaritatea autentică este solidaritatea conștiințelor” și are ca teme parabola bunului samaritean. Cu alte cuvinte, înainte de a fi numele unui sindicat, Solidaritatea, ca valoare morală, este acțiunea bună a samariteanului ca răspuns la apelul concret al unui om concret și ca ajutorare vie și spontană a celor care suferă din cauza altora.³⁰ De aceea, disponibilitatea pentru compromis nu este utilă și justificabilă decât dacă este dublată de asumarea unei intransigențe morale. Altminteri, „cine a vrut să-i dea Cezarului ce e al Cezarului și lui Dumnezeu ce e al lui Dumnezeu, a sfârșit prin a da totul poliției, pentru că nu și-a închipuit că există situații în care ambiguitatea se transformă în claritate, iar jumătatea de adevăr devine minciună sfruntată.”³¹ Fidel convingerii că rolul intelectualilor într-o mișcare dizidentă este de a crea o „viziune politică” și de a produce la timp „reflecțiile despre schimbarea sistemică”³², Michnik a încercat să propună societății poloneze nu atât un catehism al revoluționarului, cât un catehism al rezistenței care nu presupune neapărat o atitudine eroică a indivizilor ci, mai degrabă, a atitudine a bunului simț și a asumării unei „vieți în demnitate”. Subliniind că „eroismul presupune o stare de excepție” iar „astăzi polonezii au nevoie de normalitate pentru a se opune puterii militaro – polițienești”, Michnik pledează pentru depășirea dihotomiei clasice din gândirea politică poloneză, (care opunea *insurecționismul romantic, organicismului realist*), propunând sintetizarea părților bune ale celor două poziții, în modelul

28 Padraic Kenney, *Carnavalul revoluției: Europa Centrală, 1989*, traducere din limba engleză de Laura Stroe – Botorcu (București: Curtea Veche, 2007), 75 – 86.

29 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu (București: Humanitas, 1994), 418.

30 Jozef Tischner, *Ethique de solidarite* (Limoges: Librairie Adolphe Ardant, 1983), 23.

31 Michnik, *Scrisori*, 18.

32 Michnik, *Scrisori*, 39.

unei strategii *organiciste în formă și insurecționistă în substanță*. „Cu alte cuvinte, dilema clasică poate fi descrisă ca opoziție între activitatea clandestină și colaboraționism, și nu doar ca opoziție a clandestinității și a insurecționismului.”³³ În acest context, specificul cel mai puternic al gândirii politice a lui Adam Michnik pare a fi legat de asumarea unei vocații sintetizatoare cu rol de mediere între diferitele curente de idei poloneze. De altfel, Michnik considera că însuși discursul dizident al intelighenției trebuie să se configureze într-o zonă de echilibru între diverse perechi antinomice. De aceea, Michnik descrie ethosul rezistenței poloneze ca fiind hrănit de o matrice spirituală caracterizată prin dualism conceptual. Astfel, avem de-a face cu dialogul dintre modelul *exilului* și modelul *emigrației interioare*, (tensiune rezumată de „eterna întrebare poloneză”: „aici sau acolo, emigrație reală sau crearea unor structuri independente?”³⁴), cu dihotomia *revizionism* versus *neopozitivism*, cu disputa dintre *strategia schimbării bruște*³⁵ și *strategia marșului cel lung*³⁶ precum și conflictul clasic dintre *insurecționism*³⁷ (ca atitudine bazată pe intransigență morală și contestare fățișă a regimului) și *organicism*³⁸ (ca expresie a tacticii minime rezistențe, și a acceptării compromisului cu puterea, dublată de asumarea clandestinității ca formă de luptă împotriva sistemului totalitar).

Așadar, efortul analitic făcut de Michnik pentru crearea unor concepte noi care să cuprindă vasta plajă antinomică a curentelor poloneze de gândire politică, are drept miză principală rezolvarea tensiunii dintre discursul subversiv radical și discursul subversiv moderat, acest demers teoretic putând fi comparat, într-o anumită măsură, cu teoria lui Giovanni Sartori despre raportul dintre context și idealurile democratice. Potrivit lui Sartori, din funcția *reactivă* a idealurilor (născută din nemulțumirea față de realitate) poate decurge fie un *idealism bun* (ca energie pentru depășirea obstacolelor ridicate de un mediu ostil) fie un *idealism rău* (ca pervertire a perfecționismului) care poate avea un efect de bumerang asupra idealului în sine, din pricina aplicării radicalismului reactiv într-un mediu care nu necesită acest lucru.³⁹ Dacă aplicăm grila sartoriană la gândirea politică a lui Michnik de după 1981, rezultatul ar fi evidențierea preocupării acesteia din urmă pentru schițarea unui îndreptar de justă utilizare într-un regim *post – totalitar* a energiei reactive a idealului democratic. În acest context, termenul cheie este *post-totalitarism* pe care Michnik îl folosește atât pentru a explica filosofia de acțiune a KOR cât și pentru a descrie realitatea poloneză de după apariția „Solidarității”. Astfel, conceptul de *post – totalitarism* semnifică faptul că „puterea era încă totalitară, în timp ce societatea era deja antitotalitară, se revolta și își crea propriile instituții independente, care au condus la ceva ce am putea numi o societate civilă în accepțiunea lui Tocqueville.”⁴⁰ De altfel, Michnik precizează că trecerea de la „nucleul dur al KOR” (reprezentat de aproximativ 2000 de oameni) la cei zece milioane de membri ai „Solidarnosc”, s-a făcut pe baza unui „arhetip” format dintr-un „anumit model de gândire politică în cadrul unui sistem totalitar, un anume curaj civic și edificarea unor instituții independente într-o societate civilă”⁴¹. În acest context, legea marțială decretată de Jaruzelski și arestarea liderilor „Solidarității” n-au făcut decât să accentueze victoria morală raportată de societatea civilă poloneză. De aceea, în perioada ulterioară acestui moment, cea mai potrivită strategie de luptă

33 Michnik, *Scrisori*, 22.

34 Michnik, *Scrisori*, 28.

35 Michnik, *Scrisori*, 66.

36 Michnik, *Scrisori*, 68.

37 Michnik, *Scrisori*, 22.

38 Michnik, *Scrisori*, 22.

39 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 75 – 83.

40 Michnik, *Restaurația*, 304.

41 Michnik, *Restaurația*, 304.

consta în conservarea solidarității sociale ca exercițiu de viață normală, refuzul cotidian de a minți și conștientizarea faptului că nici o înfrângere nu este definitivă.

O componentă principală a gândirii politice a lui Michnik se referă la responsabilitatea intelectualilor în mișcarea de rezistență. De aceea, potrivit istoricului polonez, faptul că mișcarea de rezistență antitotalitară poloneză a fost luată prin surprindere de instaurarea legii marțiale de către generalul Jaruzelski poate fi reproșat, într-o mare măsură, consilierilor Solidarității întrucât lor „le revenea misiunea să creeze, în calitatea lor de intelectuali, o viziune politică a sindicatului”. Cauza acestei defectiuni rezidă, potrivit lui Michnik, în faptul că „reflecțiile teoretice despre schimbarea sistemică” au avut loc în urma evenimentelor, reflecția politică fiind precedată, ca și în alte cazuri din istoria poloneză, de practică.⁴² Așadar, potrivit lui Michnik, vulnerabilitatea sindicatului era, în primul rând, la nivelul teoriei politice.

Raportul dintre *acțiunea și reflecția* politică este utilizat ca grilă de analizare a fenomenului Solidarnosc și de către Jadwiga Staniszkis, un alt intelectual implicat în evenimentele *miracolului polonez*. În opinia lui Staniszkis activitatea Solidarității, înainte de intrarea în stadiul *conspirației deschise*, se împarte în două perioade: o perioadă de *instituționalizare*, care a durat până în vara anului 1980, când a avut loc o *revoluție autolimitată*, și o perioadă de agravare a *crizei de identitate*, între septembrie 1980 și martie 1981.⁴³ Caracterul autolimitat al revoluției poloneze a fost rezultatul conlucrării dintre liderii sindicatului și consilierii proveniți din rândurile intelectualilor și a avut ca efect o deradicalizare a mișcării. Accentul, în această perioadă, cade pe ceea ce Staniszkis numește „o revoluție culturală autentică”. Acest fenomen a jucat rolul unui vector de mobilitate socială ascendentă a clasei muncitorilor în sensul că aceștia, „foarte repede, s-au decis să vorbească”, imitând limbajul liderilor lor. Purtați de acest val de emulație, muncitorii s-au străduit în mod conștient să-și ridice potențialul semantic astfel încât au dobândit o capacitate de generalizare comparabilă cu cea a oamenilor puterii și a intelectualilor.⁴⁴ Această împărțire a puterilor cuvântului de către intelectuali și muncitori reprezintă, de fapt, temeiul *polisului paralel* pe care fenomenul Solidarnosc a reușit să-l construiască în interiorul unui regim totalitar. Totodată, colaborarea intelectuali – muncitori a avut ca efect creșterea calitativă a fiecărei categorii în parte. Pe de o parte intelectualii s-au simțit cu adevărat utili și au primit ocazia de a-și pune în practică ideile, prin acțiune. De aceea, Tadeusz Mazowiecki s-a declarat entuziasmat de modul direct în care Lech Walesa l-a întrebat, în august 1980, la Gdansk, cu ce anume îi pot ajuta în mod concret intelectualii pe muncitori. Din acest dialog, s-a născut, pe 24 august 1980, Comisia de Experti de pe lângă Comitetul de Grevă al Întreprinderilor de la Șantierul Naval din Gdansk avându-i în componență pe Tadeusz Mazowiecki, Bogdan Cywinski, Bronislaw Geremek, Tadeusz Kowalik, Waldemar Kuczynski, Jadwiga Staniszkis, Andrzej Wielowiejski.⁴⁵

De cealaltă parte, muncitorii au descoperit puterea conceptelor și a ideilor și s-au deprins în utilizarea lor, cu frenezia și proștețimea descoperirii unui orizont nou. Una dintre cele mai frumoase ilustrări ale acestei comuniuni este prefața scrisă de Lech Walesa, muncitorul și luptătorul, la una dintre edițiile cărții lui Josef Tischner, preotul, profesorul și filozoful, despre *Etica Solidarității*. Foarte semnificativ este faptul că în acea postfață Walesa se concentrează tocmai asupra interpretării concluziei lui Tischner potrivit căreia „o minciună este o boală a limbajului” și asupra temei restaurării adevăratului sens al cuvintelor. Astfel, în opinia liderului sindicatului, cartea lui Tischner „recuperează sensul cuvintelor care în țara mea

42 Michnik, *Scrisori*, 39.

43 Jadwiga Staniszkis, *Pologne, la révolution autolimitée*, traduit de l'anglais par Noelle Burgi, Alain Brosset et Alain Wallon (Paris: Presses Universitaires de France, 1982), 26.

44 Staniszkis, *Pologne*, 27.

45 Lech Walesa, *Drumul spre adevăr. Autobiografie*, traducere de Constantin Geambașu (București, Curtea Veche, 2011), 72.

au fost golite de conținutul lor firesc de către propaganda care le-a dat un sens cu totul diferit, unul orwellian”.⁴⁶

O altă trăsătură importantă a „revoluției autolimitate” a fost înlocuirea referințelor ideologice cu o tăcere tactică în fața adversarului. Această atitudine fiind, de fapt, așa cum explică Staniszkis, înlocuită cu bogăția unei mentalități comune a membrilor Solidarnosc care ținea locul ideologiei. Această lipsă a elementelor ideologice era, totodată, și o caracteristică a profunde neîncrederi față de ideologia care caracteriza regimurile post-totalitare.⁴⁷ Conceptul de *revoluție autolimitată* scoate în evidență, o dată în plus, valabilitatea programului lui Michnik, potrivit căruia, prin depășirea revizionismului societatea poloneză își va schimba centrul atenției de pe evoluția puterii comuniste pe propria coagulare, organizare și autonomie. Acest principiu a fost ilustrat și în cadrul dezbaterilor intense purtate în cadrul congreselor sindicatului și în paginile unor publicații „Tygodnik Solidarnosc”, dar și în mediile universitare, asupra problemei *autogestiunii*. Cu o astfel de ocazie, Bronislaw Geremek descria autogestiunea drept o modalitate de însănătoșire a societății și, totodată, „un instrument de presiune exercitat asupra statului”, văzând în nașterea *Solidarnosc* momentul de redobândire a suveranității poloneze.⁴⁸

Suspendarea temporară a ierarhiei de *status* dintre intelectuali și muncitori, a luat sfârșit în urma acordului de la Varșovia încheiat pe 30 mai 1981, după criza de la Bydgoszcz. Redactat de experții guvernului și de cei ai Solidarității, acordul uimește prin limbajul său ocolitor, sofisticat și aluziv astfel încât muncitorii au resimțit un șoc, întrucât din text nu se putea înțelege ceea ce s-a câștigat și ceea ce s-a pierdut. Mai mult decât atât, acest compromis cu guvernul a frânat entuziasmul și pregătirile pentru greva generală. Totodată, subliniază Staniszkis, prin elaborarea și semnarea aceluși text, intelectualii au restabilit „ierarhia bazată pe diferențierea puterii semantice”, muncitorii rămânând cu impresia că au fost deposedați de propriile lor capacități de creație. Astfel, revoluția culturală a Solidarității, ca vector de mobilitate socială ascendentă a muncitorilor, a fost întreruptă, o dată cu ea încheindu-se și prima fază a istoriei sindicatului. O consecință vizibilă a diminuării calității comunicării dintre intelectuali și muncitori a fost demobilizarea semnificativă a sindicaliștilor de la bază.⁴⁹

Concluzii

Ceea ce a încercat și a reușit etica rezistenței descrisă de Michnik, și care poate fi poziționată undeva la mijlocul distanței dintre categoriile weberiene de „etică a convingerilor” și „etică a responsabilităților”⁵⁰, a fost tocmai formularea unei soluții la această criză de comunicare, prin evidențierea necesității *diseminării atitudinii dizidenței* dinspre intelectualii critici spre întregul corp social. În același timp, dacă anul 1989 poate fi definit ca moment al „reunificării limbajului”⁵¹ și restaurării comunicării autentice între cetățenii de o parte și cealaltă a fostei Cortine de Fier, acest lucru a fost posibil și pentru că, mai întâi, liderii Solidarității poloneze au optat pentru negociere, echilibru și moderație atât în raporturile dintre actorii societății civile cât și în confruntarea dintre aceasta și regimul comunist totalitar.

46 Lech Walesa, „Postfață”, în Jozef Tischner, *The Spirit of Solidarity*, transl. by Marek B. Zaleski and Benjamin Fiore (Cambridge: Harper and Row, 1984), 105.

47 Staniszkis, *Pologne*, 27.

48 Bronislaw Geremek, „Un instrument de la pression exercée sur l'état”, în J. – L. Panne et E. Wallon (ed.), *L'entreprise sociale. Le pari autogestionnaire de Solidarnosc* (Paris :Editions L'Harmattan 57, rue de l'Ecole – Polytechnique, 1986), 291 – 292.

49 Staniszkis, *Pologne* 27 – 28.

50 Cf. Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere de Ida Alexandrescu (București: Anima, 1992), 45.

51 Dahrendorf, *Reflecții*, 14.

Datorită asumării acestui tip de realism politic de către liderii Solidarității, Bronislaw Geremek avea dreptate să afirme că „eram puternici prin ceea ce nu avea puterea – susținerea socială, speranțele și valorile pe care doream să le urmăm” iar „modul de a gândi al lui Lech Walesa, reperatele lui creștine au făcut ca el să caute soluții care nu necesitau prețul vieții și al sângelui”.⁵²

BIBLIOGRAFIE

- ARENDDT, Hannah, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1994.
- ASH, Timothy Garton, „Anul adevărului”, în Tismăneanu, Vladimir (coordonator), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Editura Polirom, 1999.
- BRIAN, Porter, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth – Century Poland*, New York, Oxford University Press, 2000.
- COLAS, Dominique, *Genealogia fanatismului și a societății civile*, traducere de Cristina Arion, Mircea Secure și Alina Vasile, București, Editura Nemira, 1992.
- DAHRENDORF, Ralf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, traducere de Marina Sandu, București, Editura Humanitas, 1993.
- DAVIES, Norman, *The Past in Poland's Present*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2001.
- HAVEL, Vaclav, *Viața în adevăr*, traducere de Jean Grosu, București, Editura Univers, 1997.
- ILIESCU, Adrian – Paul; SOLCAN, MIHAIL – Radu (editori), *Limitele puterii*, București, Editura All, 1994.
- KENNEY, Padraic, *Carnavalul revoluției: Europa Centrală, 1989*, traducere de Laura Stroe – Botorcu, București, Editura Curtea Veche, 2007.
- KOLAKOWSKI, Leszek, in *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution*, vol. III, „The Breakdown”, Oxford, Clarendon Press, 1978
- KUHN, Thomas S., *Structura revoluțiilor științifice*, traducere de Radu J. Bogdan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- MICHNIK, Adam, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, traducere de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 1997.
- MICHNIK, Adam, *Restaurația de catifea*, traducere de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil – Popovici, Iași, Editura Polirom, 2001.
- OAKESHOTT, Michael, *Raționalismul în politică*, traducere de Adrian – Paul Iliescu, București, Editura All, 1995.
- PANNE, J. – L. et Wallon, E. (ed.), *L'entreprise social. Le pari autogestionnaire de Solidarnosc*, Paris, Editions L'Harmattan 57, 1986.
- SARTORI, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, Iași, Editura Polirom, 1999.
- STANISZKIS, Jadwiga, *Pologne, la revolution autolimitée*, traduit de l'anglais par Noelle Burgi, Alain Brosset et Alain Wallon (Paris: Presses Universitaires de France, 1982).
- TISCHNER, Jozef, *Ethique de solidarite*, Limoges, Librairie Adolphe Ardant, 1983.
- WALESA, Lech, *Drumul spre adevăr. Autobiografie*, traducere de Constantin Geambașu, București, Editura Curtea Veche, 2011.
- WAT, Alexander, *My century*, New York, New York Review Books, 1988.
- WIEVIORKA, Michel, *Spațiul rasismului*, traducere de Alana Șabac, București, Editura Humanitas, 1994.

⁵² Walesa, *Drumul*, 193.